

Кыргызстандагы диний иденттүүлүктү сактоодо Сиражуддин аль-Ошийдин “аль-Фатава ас-Сиражия” аттуу эмгегинин оорду

Айитмамат Кариев*

Абстракт

Ислам дини тынчтыктын жана бейпилдиктин дини. Акыркы убактарда Ислам динин атын жамынган, негизи, Ислам дини менен шайкеш келбеген радикализм, фундаментализм, фанатизм, терроризм, экстремизм өңдүү терминдер актуалдуулугун жоготпой келет. Бул маселе Кыргызстан мусулмандары үчүн аябай кооптуу маселе катары каралып, канткенде бул маселелердин алдын алууга болору туурасындагы атайын иш-чаралар, албетте, ар бир мусулманды ойлоноуга түртпөй койбойт. Бул маселелердин алдын алуу диний иденттүүлүккө ээ чыгып, диний радикализмге каршы бирдиктүү иш алып баруу менен гана ишке ашат. Башкача айтканда, ханафизмдин негизги өзөгүн түзгөн Сарахсийдин “аль-Мабсут”, Кадихан аль-Узжандийдин “аль-Фатава”, Сиражуддин аль-Ушийдин “аль-Фатава ас-Сиражия” өңдүү, бул чөлкөмдүн менталитетине, үпр-адат жана каада-салтына, географиялык шарттарына ылайыктыштырылып, ошону менен бирге ханафий мазхабынын негизги принциптерине таянып жазылган, өзүбүздүн ыйык мурасыбызды замананын талаптарына жараша туура колдонуу менен гана жүзөгө ашат.

Ачык сөздөр: Сиражуддин аль-Уший, аль-Фатава ас-Сиражия, диний иденттүүлүк, радикализм, фундаментализм, фанатизм, терроризм, экстремизм.

Kırgızistan'daki Dinî Kimliği Korumada Siraceddin el-Oşî'nin el-Fetâva's-Siraciyye Adlı Eserinin Önemî

Öz:

İslam dini bir barış dinidir. Son zamanlarda İslam dini adına propagandası yapılan, aslında İslam dini ile asla örtüşmeyen terörizm, radikalizm, dini aşırılık gibi konular kendi aktüelliğini sürdürüyor. Bu konu Kırgızistan müslümanları için birer tehlike kaynağıdır. Konuyla ilgili her tür özel proje ve araştırmalar üzerinde kafa yorma, problemin nasıl çözümlenebileceği konusunda çaba sarf etme, gerçekten her bir Müslümanın görevidir aslında. Problemin çözüm bulması için eskiden sürdürüle gelen dinî kimliği muhafaza ederek, günümüz toplumunda tehdit unsurunu teşkil eden dinî aşırılığa karşı birlik ve beraberlik içerisinde olmak zarurîdir. Bir başka deyişle Hanefî mezhebinde muteber kaynak olarak kabul edilen Serahsî'nin *Mabsut*, Kadıhan el-Özcendî'nin *el-Fetâvâ*, Siraceddin el-Oşî'nin *el-Fetâva's-Siraciyye* eserleri gibi, bu bölgede yaşamakta olan halkın mantalitesine, örf-adetlerine, gelenek ve göreneklerine, coğrafi şartlarına ve bununla beraber Hanefî mezhebinin esas prensipleri esasında telif edilen, kendi değerlerimize sahip çıkmakla ancak bu problemi çözmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Siraceddin el-Oşî, *el-Fetâva's-Siraciyye*, Dinî Kimlik, Radikalizm, Terörizm, Fanatizm, Dinî Aşırılık.

The Importance of Sirāj al-Dīn al-Üshî's al-Fatāwā al-Sirājiyya in the Saving Kyrgyz Religious Identity

Abstract

Islam is the religion of the peace and of the tolerance. In the recently years we had the knowledge about radicalism, fundamentalism, fanaticism, terrorism, extremism in the name of Islam. Of course this idea isn't connected with Islam actually. All these problems most dangerous for Kyrgyz moslems and it's forced us to the creating invention for these problems. The creating invention for these problems connected with the saving religious identity and being in the opposite position to the religious radicalism. We can create all these with the teaching Sarakhsi's *al-Mabsut*, Kadıhan's *Fatawa*,

---

* Док. Кыргыз-Түрк “Манас” университети, теология факультети, окутуучу.

Sirāj al-Dīn al-Ūshī's *al-Fatāwā al-Sirājiyya*. Because all that books written in the basically style of this regions mentality, customs, and in the hanafist basic principles. When we working on these educations progress we must be so careful absolutely.

Keywords: Sirāj al-Dīn al-Ūshī, *al-Fatāwā al-Sirājiyya*, Religious identity, Radicalism, Fundamentalism, Fanaticism, Terrorism, Extremism.

КИРИШҮҮ

Адам баласынын кадимки азыка муктаж болгон абалда жаратылышы, муну менен катар кишинин руханий азыка да муктаж болушу, бул өзгөчөлүктөрдүн кишинин төрөлүшүнөн тартып өлгөнгө чейин уланышы, кишидеги бул өзгөчөлүктөрдүн эт менен тырнактай бири-биринен ажырагыс жааты да бар экендиги, акыйкатта, акыл калчаган жамы журтка маалым. Мына ушул руханий азык – ары сырдуу, ары уникалдуу дин түшүнүгүндө катылган.

Азыркы учурда дүйнө жүзүндөгү диндердин баары мына ушул өзгөчөлүккө ээби? Анткени дүйнө жүзүндө инсан факторуна таянган диндер өз доорун сүрүп жаткан кез. Мына ошондуктан руханий азыка муктаж болгон киши, эң оболу инсандын акылына жана вижданына таянган, андан соң көктөн түшүрүлгөн самавий диндерди ажырата билүүгө тийиш. Самавий диндердин ичинен да туура жана бурмаланууга учураган диндерди ажыратуу – бул экинчи озуйпа. Ар бир акылы тетик киши, булардын ичинен “эң туура” – деп Ислам динин табат. Ислам динин эң туура дин деп кабыл кылгандан соң, аны туура түшүнүп, туура жашап өтүү, ар бир мусулмандын эң негизги милдети.

Индустриалдык төңкөрүштөн кийин кишинин жашоо образы бир топ өзгөрүүгө учурагандыгы жалпыга маалым. Албетте бул дүйнө таанымдан мусулман коомчулугу да, акыйкатта өз үлүшүн албай койгон эмес. Азыркы күндө Ислам динин ар башка таризде жоромолдоо иш аракеттери каттуу жүрүп жаткан чак. Алардын ичинен кээ бирөөлөрү Ислам динин “*тынчтыктын дини*” – деп жар салса, кээ бирлери ушул эле Ислам динин “*террориздин дини*” катары жоромолдоп келишет. Биз, мына ушул маселелердин негизинде, өлкөбүздөгү кылымдарды карыткан диний иденттүүлүгүбүздүн маанилүүлүгүнө, аны сактап калуунун жол-жобосуна токтолмокчубуз.

I. Аят-хадистерде диний иденттүүлүк маселесинин каралышы

Аят жана хадистерде ар бир элдин өзүнүн диний жааттагы иденттүүлүк маселесине кийлигишпестен туруп, ошол эле коомдо мусулман коомчулугун түзүүгө болору айтылган. Аятта ар бир коомдун өз менталитетине, каада-салтына, үрп-адатына, ырым-жырымына, дүйнө таанымына жараша өкүм берүү буйрулган.¹ Бул маселенин практикалык өңүтүн эң алгачкы Ислам жарчыларынын өмүр-таржымалынан көрүүгө болот. Алар бул ишти Испаниядан Кытайга чейинки эбегейсиз гаризонтто эң мыкты абалда ишке ашырышкан.²

1 Ва мурхум би урф

2 Зайдан, Абдулкарим, *аль-Мадхал ли Дирасати аш-Шарияти аль-Исламия*, Бейрут: Рисала, 2010, 103-142-б; Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, 9. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012, s.101-165.

Бул маселеге Куран илимдериндеги “Ахруфу Сабъа” маселесин да далил келтирүүгө болот. Анткени Аз. Пайгамбардын (с.а.в.) негизги миссиясы – Куранды инсаниятка жеткизүү болгон. Мына ошондуктан Курайш диалектикасында түшүрүлгөн Куранды, көзү тирүү кезде алгач ар башка диалектикаларда окулушуна уруксат берген. Бул уруксат Аз. Пайгамбардын (с.а.в.) о дүйнө салышы менен жокко чыккан. Башкача айтканда, бул уруксат улантылбай, тафсир илиминде бир гана теориялык маалымат катары калыптанып калган.

Тарыхта атагы алыска кеткен Аз. Умардын (р.а.) Мисирдин акимчилик кызматын аркалаган Абу Муса аль-Аъщарийге жолдогон каты аябай маанилүү. Анткени ал катта (жалпы жонунан) ар бир улуттун диний иденттүүлүгүнүн корголуусуна көңүл бурууга чакырган.³ Ошол эле маселесини азыркы учурдагы диний радикализмге карата далил катары колдонууга болот.

А. Аят-хадистерде “ифрат-тафрит-васат” терминдеринин оорду

Ыйык Кураны Каримде мусулман коомчулугунун орто жолду кармануусу керектиги жөнүндө, башкача айтканда, “васат” термини тууралуу Бакара сүрөсүнүн 143-аятында *وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا* “Силердин башка адамдарга күбө болууңар үчүн жана Аз. Пайгамбардын (с.а.в.) силерге күбө болуусу үчүн биз силерди орто (жолду карманган) үммөт кылып жараттык”,⁴ анан дагы ушул эле Бакара сүрөсүнүн 238-аятында *حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى وَكُلُوا لِلَّهِ قَاتِبِينَ* “Намаздарга (өзгөчө орто-дигер намазына) бек болгула! Алла Тааланын жазмышына каниет кылгыла!”⁵ муну менен бирге Маида сүрөсүнүн 89-аятында *فَكَفَّارَةٌ إِنْطَاعًا عَشْرَةَ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا نَطَعْتُمْ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْفَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ* “Анын каффараты – өз үй-бүлөңөрдү тамактандырган орточо азыктар менен он кедейди тойгузуу, же аралга кийин-кечек сатып берүү, же бир кулду азат кылуу...”⁶ ошондой эле Калам сүрөсүнүн 28-аятында *قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ* “Алардын орто жолду карманганы: “Мен силерге Аллахты аруулагыла”-деп айтпадым беле?!”⁷ – деп, өзгөчө “васат” башкача айтканда, “орто жолду кармануу” терминине басым жасалып кеткен.

Аз. Пайгамбардын (с.а.в.) өмүр-таржымалына назар салчу болсок, анын дайыма орто жолду тутунууга жан үрөгөндүгүн көрөбүз. Бул маселеде анын бир гана хадисин мисал келтирүү жетиштүү болот. Бир жолкусунда үч сахабанын өз ара бир гана намаз окууга, өмүр бою орозо кармоого, ажылыкка жылаң аяк барууга аттанганын эшитип, аларды катуу кагып, орто жолду кармануу анын үммөтүнүн милдети экендигин баса белгилеген.⁸

3 Arı, Abdisselam, “Hz. Ömer’in Ebu Mûsa el-Eş’ârî’ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, 2003, s. 85-99; Кененирээк маалымат алуу үчүн кңз; Atar, Fahrettin, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, 1. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013;

4 Кураны Карим, Бакара, 2/143.

5 Кураны Карим, Бакара, 2/238.

6 Кураны Карим, Маида, 5/89.

7 Кураны Карим, Калам, 68/28.

8 Шаъбан, Закиюддин, *Усулу аль-Фихх аль-Исламий*, аль-Мактаба аль-Ханафия, 191-194, 84-85-б.

Орто жолду кармануунун негизги принциптери жеңилдетүү (тайсир), машаккаттарды жок кылуу (рафъу аль-хараж), кишинин күчү жетпеген нерселерден оолак болуусу (таклийфу маа лаа ютаак) болуп саналат. Ал эми орто жолду карманбоонун зыяндары катары, анын (ифрат жана тафрит маселеси) берилген өкүмдөрдүн инсаниятка кыйынчылык жаратышы, кишинин динге болгон кызыгуусун тез солгундатышы, башкалардын акы-укуктарынын тепселениши, таъассубиятка баш оту менен кирип кетиши, кишини Ислам дининен көңүлүнүн калып калышына себепчи болушу, мүдөөлөш болбогондугунан улам башкаларга орой мамиледе болушу жана аларга өз пикирин жеткизүүдө күч колдонушу, бейиштин корукчусу катары башкаларды такфирге чыгаруу өңдүү зыяндарды алып келиши анык.⁹

Мына ошондуктан аятта айтылгандай жана хадис-сүнөөтөрдө чечмеленгендей, биз мусулман коомчулугу Ислам динин жеткирүүдө жана анын өкүмдөрү менен амал кылууда орто жолду карманганыбыз оң. Антпесе, аят жана сүннөттө көргөзүлгөн таризде иш алып барбаган, аны менен бирге ошол эле аят жана хадистерде сыпатталган ифрат жана тафрит тайпасынан орун алып калышыбыз толук ыктымал. Ал эми алардын жолун жолдогондордун кандай натыйжалар менен жүздөшөрү жогоруда айтылып өттү.

Б. Ислам укугунда үрп-адаттын оорду

Ислам дини эң акыркы дин жана ал кыяматка чейинки инсанияттын баардык маселелерине жооп берүүсү шарт. Ислам дининдеги өкүмдөрдү иътикадий жана ижтихадий деп эки түргө бөлүп талдоо керек. Иътикадий өкүмдөр – инсанияттын артынан сая түшүп издеген баардык суроолоруна жооп берет. Башкача айтканда, иътикадий өкүмдөр – VII кылымдагы кишинин жан азыгы болгондой эле, бүгүнкү күндөгү кишинин да жан азыгы боло алат. Мына ошондуктан бул иътикадий маселелерге өзгөртүү киргизүүгө кажет жок.

Ал эми ижтихадий өкүмдөр ар бир доордун талаптарына жана ар бир аймактын өзгөчөлүктөрүнө жараша улам жаңыланып турууга тийиш. Туура, биз XXI кылымда жашап жатабыз. Бирок, бул – Ислам дини бүгүнкү күндүн талаптарына жооп бере албайт деген маанини туюнтпайт. Анткени Ислам дининде ижтихадий маселелерди, ар бир доордун талаптарына жараша өзгөртүүгө толук укук берилген. Жадагалса, Мажаллада убакыттын өтүүсү менен өкүмдөргө өзгөртүүлөрдү киргизүү зарылчылыгына басым жасалган.¹⁰

Усулу аль-фикхта ижтихадий маселелердин эң негизги өзөгү үрп-адат маселеси болуп саналат. Анткени, бир эле аят ар башка калктын үрп-датына жараша

9 Tahir b. Âşûr, *İslam, İnsan ve Toplum Felsefesi*, Çev: Vecdi Akyüz, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000, s. 33-36; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh İlmine Giriş*, 3. Baskı, İstanbul: DEM yayıncılık, 2013, s. 43; Yaman, Ahmet, *Makasid ve İctihad*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010, s. 321-349; 'Alâ Salih el-Kaysî, "Aşırılıklar Karşısında Kurânî Perspektiften Vasat Ümmet Olma Bilinci", çev. Ağkuş, Yusuf, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, Sayı 2, Cild: 1, s. 195-229.

10 Ali Haydar, *Dünerü'l-Hükkâm Şerhü Mecelleti'l-Ahkam*, İstanbul: Babü Ali-19, 1330, s. 101-102; Kaşıkçı, Osman, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, İstanbul: Cihan Matbaası, 1997, s.

ар башка таризде жоромолдонуп келет. Буга мисал катары, арап тилиндеги “الدابة” сөзүнүн Арап Жарымаралында “төө”, Пакистан жана башка ошол аймактагы өлкөлөрдө “пил”, ал эми Түрк тектүү элдерде “жылкы”-деген маанини туюнтушун айтууга болот.

Ислам укугу методологиясында үрп-адат маселеси “сахих-фасид”, “ағам-хаасс”, “кавий-фиғилий” – деп ар башка категорияларга бөлүнөт. Мына ушул түрлөрдүн арасынан шариятка карама-каршы келбеген үрп-адатка таянып өкүм берүү, ошол эле аят жана хадистерде басым жасалган маселе болуп саналат. Башкача айтканда, аят-хадистерди жоромолдоодо жана аларды түшүнүүдө, албетте, ар бир калктын өз үрп-адатына, каада-салтына, ырым-жырымына, менталитетине жараша өкүм берүү шарт.¹¹ Тагыраак айтканда, Оший өңдүү аалымдар жашаган чөлкөмдө, арийне, алардын китептерине таянып өкүм берилүү шарт.

II. Сиражуддин аль-Оший жана ханафий мазхабы

Сиражуддин аль-Оший жана анын жогорудагы эмгеги ханафий мазхабында маанилүү орунга ээ. Анткени, анын жазып калтырган “аль-Фатава ас-Сиражия” аттуу эмгеги, чындыгында, андан соң жазылган эмгектердин булагы болуп саналат. Автордун бул эмгегин доктордук диссертация катары изилдөөгө алган Себетовдун изилдөөсүндө, бул чыгарма Сижистанийдин “Муняту аль-Муфтий”, Алим б. Аъланын “Фатава Татархания”, Зайнуддин б. Нужаймдын “аль-Бахру ар-Раик”, ж.б. ушул сыяктуу 21 эмгекте булак катары колдонулгандыгы тастыкталган.¹² Бул анын ханафий мазхабында кандай мааниүү орунда тураарын айгинелейт. Мына ошондуктан автордун устаздары, окуучулары, эмгектери тууралуу кыскача маалыматты тең бөлүшүүнү эп көрүп турабыз.

A. Ошийдин устаздары

Сиражуддин аль-Ошийдин устаздарынын сап башында Абулфатх Аълауддин Мухаммед б. Хусайн аль-Усмандий ас-Самаркандий (ө. 1157) турат жана Оший андан хадис илимин окуп үйрөнгөн. Андан соң Абулкасим Махмуд б. Али ан-Насафий (ө. 1160) келет жана андан хадис менен тасаввуф сабактарын окуган. Абулкасим Насируддин Мухаммед б. Юсуф б. Мухаммед ас-Самаркандий (ө. 1161) биз сөз кылып жаткан Ошийдин фикх жаатындагы устазы болуп саналат. Ошондой эле казылык иштери жаатындагы илимди өзгөчө Абу Сабит Хасан б. Али аль-Паздавийден (ө. 1161) алган. Андан соң хадис жаатында Захируддин Хасан б. Али аль-Маригинанийден (ө. ?) жана Шайхулислам Абу Абдиллах Насируддин Мухаммед б. Сулайман аль-Ошийден (ө. ?) илим алууга жетишкен. Ошондой эле устаздырынын сабын толуктаган, бирок алар тууралуу булактарда эч бир маалыматтар орун албаган, Абулкасим Али б.

---

11 Щаъбан, 412-413-б; Ахмад б. Мухаммед аз-Зарка, *Шарху аль-Каваиди аль-Фикхийя*, Дамаск: Дару аль-Калам, 2009, 219-235-б.

12 Sebetov, Jarkinbay, *el-Fetâva's-Siraciyye Adli Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Üşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2015, s. 181-187.

Хусайн аль-Бистамий жана Сайфуддин Мухаммед б. Мухаммед б. Якуб аль-Хужандий аттуу устаздары да болгон.¹³

Б. Окуучулары

Сиражуддин аль-Ошийдин окуучулары тууралуу колдонмо адабияттарда маалыматтар жокко эсе. Анын эң эле белгилүү окуучусу катары Аттабийдин атын атоого болот. Анын толук аты-жөнү Абу Наср Зайнуддин Ахмад б. Мухаммед б. Умар аль-Аттабий аль-Бухарий (ө.1190) деп аталат. Ошийдин бир гана окуучусу болгону менен анын “Жамиъу аль-Фикх” (аль-Фатава аль-Аттабия), “Шарху аз-Зиядат”, “Шарху Жамиъу аль-Кабир”, “Шарху Жамиъу ас-Сагир”, “Мухтасару Жамиъи аль-Кабир”, “Тафсиру аль-Куран” аттуу эмгектерин окуган, аты-жөнү аталбай жүргөн каармандарды да, аты аталган Ошийдин экинчи даражадагы окуучулары деп атоого болот.¹⁴

В. Ошийдин эмгектери

Сиражуддин аль-Ошийдин акыйда-калам жаатындагы “аль-Амалий” аттуу эмгеги Матуридия мазхабындагы эң эле белгилүү китеп болуп саналат. Анткени бул чыгарма кишинин эсинде жакшы сакталып калышы үчүн ыр түрүндө жазылган. Мына ошондуктан ага тийиштүү шархтарды көп эле жерден кезиктирүүгө болот.

Андан соң фикх жаатында ханафий мазхабында маанилүү булак катары таанылган “аль-Фатава ас-Сиражия” аттуу эмгеги болуп саналат. Автордун бул эмгегине алдыдагы темаларда кененирээк токтолуп кетебиз. Андан соң “Нисабу аль-Ахбар ли Тазкирати аль-Ахяр” аттуу эмгеги да, чындыгында хадис илиминде Орто Азияда маанилүү деп табылган. Хадис жаатын улай андан соң “Жуз фи Риваяти Анас б. Малик аън Расулиллах би Санадин Вахидин” аттуу эмгеги бар. Фикх жаатында фарсы тилинде калемге алган экинчи чыгармасы “Жавахиру аль-Ахкам” – деп, өзгөчө ысым менен аталып, автор өзү фарсы тилинде жазганбы же арап тилиндеги чыгармасын башка бирөө фарсы тилине которгонбу, чындыгында, ал маселе так эмес. Муну менен бирге, бизге чейин жетип келбеген эмгектери катары анын “Савакибу аль-Ахбар” жана “Нуру ас-Сираж” аттуу чыгамаларын да атап кетүү орундуу болот.¹⁵

III. Ислам укугундагы адабу аль-каза жана адабу аль-ифта бөлүмү менен диний иденттүүлүк маселесинин өз-ара байланышы

Ислам укугу башка исламий илимдерден айырмаланып, күнүмдүк жашоодогу ар түрдүү маселелер менен тыгыз байланышта. Ал эми Ислам укугунун мындай динамикалык өзгөчөлүгү адабу аль-каза жана адабу аль-ифта бөлүмү менен тыгыз байланышта. Анткени, ар бир улуттун өз иденттүүлүгүнө жараша өкүм берүү иши – так мына ушул бөлүмдөрдө каралган.

13 Sebetov, s. 17-22; Toprak, Mehmet Sait, “Üşî (Ebü'l-Hasen)”, DîA, 2012, c. 42, s. 230-231.

14 Sebetov, s. 22.

15 Toprak, s. s. 230-231.

А. Каза жана фатва терминдеринин анализи

Кураны Каримдеги бир топ аятта “ой-пикир суроо”,¹⁶ “пикир айтуу”,¹⁷ “суроо узатуу”,¹⁸ “түш жоромолдоо”¹⁹ сыяктуу ар башка маанилерди туюнткан фатва сөзү, негизи, Аз. Пайгамбарыбыздын (с.а.в.) коомдогу мүшкүлдөрдү бир бүтүмгө байлоо укугунун (каза)²⁰ экинчи даражадагы укугу катары бааланууга тийиш.

Фатва сөзүнүн терминдик мааниси “Фикхий бир маселеде узатылган суроонун өкүмүн чечмелеген жооп”²¹ – деген таризде сыпатталса, каза терминине “Каза ишине укуктуу болгон кишинин арыздануучу жана доочунун ортосундагы мүшкүлдү чечүүчү жана эки тараптын милдеттүү түрдө аткаруу мажбурияты болгон өкүм”²² – деп аныктама бергенибиз туура болот. Башкача айтканда, муфтийдин фатвасы бир маселенин өкүмүн гана ачыктоо менен чектелген кеңеш катары кабыл кылынса, казылар – эки тараптын ортосундагы талаш-тартышты бир бүтүмгө байлаган мамлекеттик орган катары кабыл кылынууга тийиш.

Б. Фатва-каза термининин айырмачылыктары

Жогорудагы аныктамалардан маалым болгондой эле фатва жана каза терминдери убакыттын өтүүсү менен бири-биринен дагы да тагыраак айрмаланып баштаган. Ал өзгөчөлүктөрдүн эң негизгиси казанын мамлекеттик күчкө таянышы жана фатванын андай өзгөчөлүккө ээ болбошу болуп саналат. Өзгөчө, казага тийиштүү маселелердин ар бири өз алдынча каралып чыкса, фатванын жообу ага окшогон баардык маселелер үчүн тийиштүү деп кабыл кылынат. Каза органынын мамлекеттин атынан иш жүргүзүшү жана фатванын мындай өзгөчөлүктөн кур кол калышы баарыбызга маалым. Мына ошондуктан казы маселе боюнча өкүм чыгарууга милдеттүү деп табылса, муфтийди эч бир зат мындай ишке мажбурлай албайт. Ошону менен бирге фатва маселенин бир гана илимий жаатын изилдесе, каза ошол эле маселенин укуктук жаатын изилдеши да негизги айырмачылыктардан болуп эсептелет.²³

В. Өкүм берүү маселесинде үрп-адатты назарда тутулушу

Аз. Пайгамбар (с.а.в.) дайыма сахабаларыны ижтихад кылууга үгүттөп, ижтихад кылып туура өкүм чыгаргандын эки сооп, ал эми туура эмес өкүм

16 Кураны Карим, Ниса, 4/127.

17 Кураны Карим, Кахф, 18/22; Кураны Карим, Намл, 27/32.

18 Кураны Карим, Саффаат, 37/11, 149.

19 Кураны Карим, Юсуф, 12/41, 43, 46.

20 Кураны Карим, Саъд, 38/20.

21 М. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 142; Мухаммед Раввас Калъажий-Хамид Садик Кунайбий, *Муъжаму Лугати аль-Фукаха*, Бейрут: Дару ан-Нафаис, 1985, 339-б; Fahrettin Atar, “Fetvâ”, *DİA*, c. 12, s. 486.

22 аль-Журжаний, аш-Шариф Али б. Мухаммед, *Китабу ат-Таърифат*, 1-Чыгарылыш, Бейрут: Дару аль-Кутуби аль-Итлмийа, 1983, 92-б; Калъажий-Кунайбий, 365-б; Fahrettin Atar, “Kazâ”, *DİA*, c. 25, s. 114; Erdoğan, s. 207.

23 Atar, Fahrettin, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, 1. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013, s. 22-23.

чыгаргандын бул жаатта иш алып баргандыгы үчүн бир сооп алаарына, бул ишти аткаргандардын истинбат маселесинде аябай так мамиле жасоосу керектигине, истинбат маселесинде Алла Тааланын максатын туура жана так түшүндүрүүгө үгүттөп кеткен.

Ислам динин жашоо менен параллель кесишкен өңүтүн туура тактоо үчүн ар бир аймактын жана улуттун өзгөчөлүктөрүн билүү зарыл. Башкача айтканда ар бир коомдун үрп-адатына, каада-салтына, ырым-жырымына, дүйнө таанымына, өзгөчөлүктөрүнө карап өкүм берүү керек. Анткени берилген өкүмдүн коомдук жашоодо эч кандай оорду болбосо, анда мынчалык короткон аракеттер текке кетет. Бул жөнүндө Мажаллада “*العادة محكمة*”-деп, маселенин маанилүүлүгүнө токтолуп кетишкен. Ушул эле маселенин жогорудагы Аз. Умардын (р.а.) Абу Муса аль-Аъщарийге жазган катында орун алгандыгын жогоруда айтып өттүк.

Г. Социологиялык абалдын назарда тутулушу

Өкүмдүн эч ким баш ийбей, амал кылбай, эч кандай маанини туюндурбай калбашы үчүн, албетте, бул багыттагы адис укуктун философиясын жана коомдун (учурдун) таламын мыкты билүүгө тийиш. Мажалладан орун алган “*Убакыттын өтүшү менен (ижтихадий) өкүмдөрдүн өзгөрүүсү да шарт*”²⁵-деген, өзгөчө каиданын негизинде иш алып баруусу, өзү жашаган коомду жана замандаштарын жакындан таанып билүүсү зарыл. Анткени Ислам дини – анын өкүмдөрү менен жашоо үчүн жиберилген. Албетте, бул айткан сөздөрүбүз ижтихадий маселелерге гана тийиштүү. Кыскача айтканда, коомдун экономикалык өнүгүүсүн, илимий ачылыштарын, технологиялык жактан жетишкендиктерди, өзгөчө аял кишилердин азыркы күндө баардык иш тармактарында орун алуусу ж.б. үрп-адат менен тыгыз байланышта болгон реалдуу өкүмдөрдү берүүгө милдеттүү.²⁶

Б. Фатава Сиражия-Фатава Кадихан-Мабсут эмгектеринин ички мазмуунун салыштырылышы

АЛЬ-ФАТАВА АС-СИРАЖИЯ-ФАТАВА КАДИХАН-АЛЬ-МАБСУТ ЭМГЕКТЕРИНИН ИЧКИ МАЗМУУНУ			
	МАБСУТ	ФАТАВА КАДИХАН	АЛЬ-ФАТАВА АС-СИРАЖИЯ
1	САЛААТ	РАСМУ АЛЬ-МУФТИЙ	ТАХАРА
2	ЗАКАТ	ТАХАРАТ	САЛААТ
3	САВМ	САЛААТ	ЗАКАТ
4	ХАЙЗ-НИФАС	САВМ	САВМ
5	МАНАСИК	ЗАКАТ	ХАЖ

24 Сулайман б. Абдиллах Кыркагажий, *Шарху аль-Хатима фи аль-Кавайди аль-Фикхиййа*, Стамбул: Дару Ясин, 2014, 179-186-б; Ахмад б. Мухаммед аз-Зарка, 219-235-б.

25 Али Хайдар, 101-102-б.

26 Ahmet Yaman, *Makasid ve İctihad*, İstanbul: Rağbet, 2010, s. 243; el-Kardavî, Yusuf, *İslam Hukuku Evrensellik-Süreklilik*, Çev: Ahmet Yaman-Yusuf İçicik, İstanbul: Nidâ Yayıncılık, 2012, s. 17; Çev: Mithat Acat-Mihdi Acat, *Günümüzde Fetvânın Değişebilirliği*, İstanbul: Nidâ, 2012. s. 99-101.

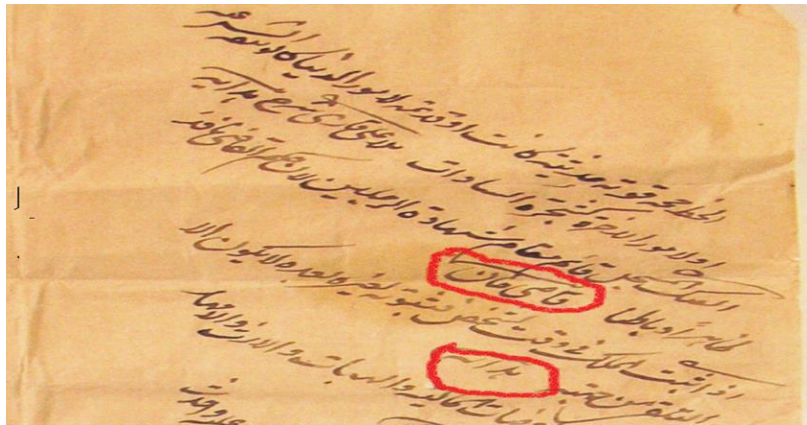
6	НИКАХ	ХАЖ	НИКАХ
7	ТАЛАК	НИКАХ	ТАЛАК
8	ИЪТК	ТАЛАК	ИЪТАК
9	МУКАТАБ	ИЪТАК	МУКАТАБ
10	ВАЛАЪ	АЙМААН	ВАЛАЪ
11	АЙМААН	КАФФАРААТ	АЙМААН
12	ХУДУД	СИРКАТ-ГАСБ-АХЗ	ХУДУД
13	СИРКАТ	БАЙЪ	СИРКАТ
14	СИЯР	ИЖААРА	СИЯР
15	ИСТИХСАН	СУЛХ	КАРАХАТ
16	ТАХАРРИЙ	ЛУБС-ХИЯТА	ЛАКИТ
17	ЛАКИТ	МУРАБАХА	ЛУКАТА
18	ИБАК	РИБА	ЖАЪЛУ АБИК
19	МАФКУД	САРФ	МАФКУД
20	ГАСБЪ	ДАЪВА	КАСБ
21	ВАДИЪА	БАЙЙИННАТ	ВАДИЪА
22	АЪРИЯ	ШАХААДА	АЪРИЯ
23	ШАРИКА	ВАКАЛА	ШАРИКА
24	САЙД	КАФАЛА	САЙД-ЗАБАИХ
25	ЗАБАИХ	ХАВАЛА	АДАХИЙ
26	ВАКФ	СУЛХ	ВАКФ
27	ХИБА	ИКРАР	ХИБА
28	БУЮУЪ	КИСМА	БАЙЪ
29	САРФ	МУДАРАБА	САРФ
30	ШУФЪА	МУЗАРАЪА	ШУФЪА
31	КИСМА	МУАЪМАЛА	КИСМА
32	ИЖАРА	АШРИБА	ИЖАРА
33	АДАБУ АЛЬ-КАЗЫ	ГАСБ	КАДАА
34	ШАХАДА	ХИБА	ДАЪВА
35	ДАЪВА	ВАКФ	ИКРАР
36	ИКРАР	УДХИЯ	ШАХАДА
37	ВАКАЛА	САЙД-ЗАБАИХ	ВАКАЛА
38	КАФАЛА	ЗАКВАТ	КАФАЛА
39	СУЛХ	ВАДИЪА	СУЛХ
40	РАХИН	АЪРИЯ	РАХИН
41	МУДАРАБА	ЛУКАТА	МУДАРАБА
42	МУЗАРАЪА	ХАЗР-ИБАХА	МУЗУРАЪА
43	ШИРБ	ЖИНАЯ	ШИРБ
44	АШРИБА	ХУДУД	АШРИБА
45	ИКРАХ	ИКРАХ	ИКРАХ
46	ХАЖР	ВАСАЯ	ХАЖР
47	МАЪЗУН	ШУФЪА	МАЪЗУН
48	ДИЯТ	СИЯР	ЖИНАЯТ
49	ВАСАЯ	РИДДА	КЫСАС
50	АЪЙН-ДАЙН	РАХН	ВАСАЯ
51	ИЪТК ФИ АЛЬ-МАРАД	ШАРИКАТ	ФАРАИЗ
52	ФАРАИЗ		ХУНСА
53	ШУРУУТ		ХИЯЛ-МАХАРИЖ
54	ХИЯЛ		АДАБУ АЛЬ-МУФТИЙ
55	ИЖАРА		ФАВАИД

Жогорудагы схемада берилип өткөндөй эле үч эмгектин бири-бирине окшоштугу, бул үч эмгектин авторлорунун да ушул чөлкөмдө өсүп-чоңоюшу, анан

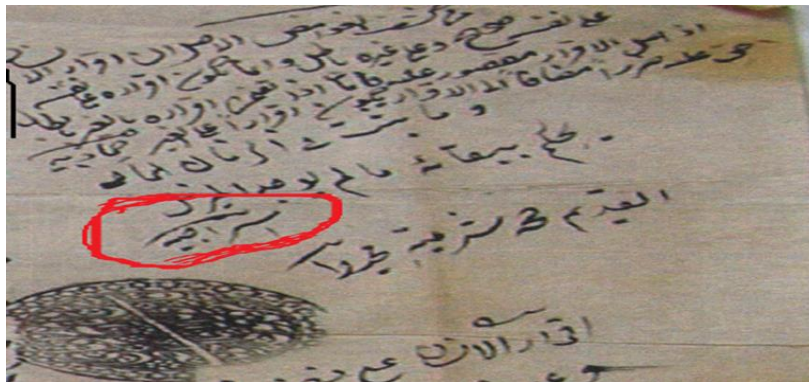
дагы эки эмгектин маселелерди чечүүдө көп колдонулгандыгынан “аль-фатава”-деп аталышы, жалпы жонунан “мутуну арбаа” менен тең тайлашчу өзгөчөлүккө ээ болушу, темалардын ичинен өзгөчө үрп-адат маселесине көңүл бурулушу, жадагалса мазмунунда жихад маселесине атайын орун берүүгө муктаждык жаралбашы, өзгөчө аль-Фатава ас-Сиражияда жаңы жана фаразий фикх маселелерине орун берилиши, ж.б. маселелер – бул эмгектердин ханафий мазхабында маанилүү орунга ээ экендигин айгинелейт.

VI. АРИХВИДИК ДОКУМЕНТТЕРДЕ ЖОГОРУДАГЫ ҮЧ ЭМГЕКТИН ДАЛИЛ КАТАРЫ КОЛДОНУЛУШУ

ФОКМ, 1-0033, (2005-жылкы иреттөө номуру менен)

Фатава Сиражия эмгеги жана архивдик документтер
ФОКМ, 152, (2005-жылкы иреттөө номуру менен)

I. КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ДИНИЙ ИДЕНТТҮҮЛҮКТҮ САКТОО МАСЕЛЕСИНИН МААНИЛҮҮЛҮГҮ

Өлкөдөгү диний иденттүүлүктү сактоонун эң баштапкы баскычы – бул жеткиликтүү диний таалим-тарбия берүү болуп саналат. Кураны Каримде жана

хадистерде таалим-тарбия маселесине аябай көп басым жасалган. Бирок, ошого карабастан, аны ар бир чөлкөмдүн шарттарына жараша ылайыкташтыруу көпчүлүк учурда талкуу жараткан маселе. Анткени, кайсы бир коомдун географиялык шарттарына ылайыкташтырылган өкүмдөр экинчи коомго туура келбеши мүмкүн. Мисалы, Сибирядагы өкүмдөрдүн Сауд Арабиясына, Сауд Арабиядагы өкүмдөрдү Кыргыз жергесине, ж.б. чөлкөмдөрдүн өз ара айырмачылыктары болуп саналат. Башкача айтканда, Ибн Баъз ж.б. алымдардын фатвалары биздин шарттарга туура келбейт. Анткени географиялык жана саясий айырмачылыктар бар. Мына ошондуктан күнүмдүк жашоодогу маселелерди чечүүдө туура методиканы тандоо зарыл.

Фатва жана каза жаатындагы адистердин эң оболу аткарчу озуйпа – бул өз каада-салтыбызга жана дүйнө таанымыбызга жараша өкүм берүү болуп саналат. Муну жогорудагы Аз. Умардын Аз. Абу Муса аль-Аъшарийге жазган катында даана көрүүгө болот.

КОРУТУНДУ ЖАНА СУНУШ

Ислам дини тынчтыктын жана бейпилдиктин дини. Азыркы күндө радикализм, фундаментализм, фанатизм, терроризм, экстремизм өңдүү терминдер актуалдуулугун жоготпой келет. Бирок, ошого карабастан, Ислам дини – бул кооптуу дин деген маанини туюндурбайт. Бул маселелердин алдын алуу диний иденттүүлүккө ээ чыгуу менен гана ишке ашат.

Мына ошондуктан Сарахсийдин “*аль-Мабсут*”, Кадихан аль-Узжандийдин “*аль-Фатава*”, Сиражуддин аль-Ушийдин “*аль-Фатава ас-Сиражия*” өңдүү бул чөлкөмдүн менталитетине, үпр-адат жана каада-салтына, географиялык шарттарына ылайыкташтырылып, ошону менен бирге ханафий мазхабынын негизги принциптерине таянып жазылган, өзүбүздүн ыйык ата-баба мурасыбызды замананын талаптарына жараша туура колдонуу менен гана ишке ашары анык.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

- ‘Alâ Salih el-Kaysî, “Aşırılıklar Karşısında Kurânî Perspektiften Vasat Ümmet Olma Bilinci”, çev. Ağkuş, Yusuf, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, Sayı 2, Cild: 1, ss. 195-229.
- Ahmet Yaman, *Makasid ve İctihad*, İstanbul: Rağbet, 2010.
- Ali Haydar, *Dürerü’l-Hükkâm Şerhü Mecelleti’l-Ahkam*, İstanbul: Babü Ali-19, Nic.1330.
- Arı, Abdisselam, “Hz. Ömer’in Ebu Mûsa el-Eş’ârî’ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, 2003, ss. 85-99.
- Atar, Fahrettin, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, 1. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- el-Kardavî, Yusuf, *Günümüzde Fetvânın Değişebilirliği*, Çev: Mithat Acat-Mihdi Acat, İstanbul: Nidâ, 2012.
- el-Kardavî, Yusuf, *İslam Hukuku Evrensellik-Süreklilik*, Çev: Ahmet Yaman-Yusuf Işıcık, İstanbul: Nidâ Yayıncılık, 2012.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh İlmine Giriş*, 3. Baskı, İstanbul: DEM yayıncılık, 2013.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Atar, Fahrettin, “Fetvâ”, DİA, c. 12, ss. 486-496.
- Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, 9. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Kaşıkçı, Osman, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, İstanbul: Cihan Matbaası, 1997.

- Мухаммед Раввас Калъажий-Хамид Садик Кунайбий, *Муъжаму Лугати аль-Фукаха*, Бейрут: Дару ан-Нафаис, 1985.
- Sebetov, Jarkinbay, *el-Fetâva's-Siraciyye Adli Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Ûşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2015.
- Tahir b. Âşûr, *İslam, İnsan ve Toplum Felsefesi*, Çev: Vecdi Akyüz, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.
- Toprak, Mehmet Sait, "Ûşî (Ebü'l-Hasen)", *DİA*, 2012, c. 42, ss. 230-231.
- Yaman, Ahmet, *Makasid ve İctihad*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- аль-Журжаний, аш-Шариф Али б. Мухаммед, *Китабу ат-Таърифат*, 1-Чыгарылыш, Бейрут: Дару аль-Кутуби аль-Иълмиййа, 1983.
- Ахмад б. Мухаммед аз-Зарка, *Шарху аль-Каваиди аль-Фикхиййа*, Дамазк: Дару аль-Калам, 2009.
- Зайдан, Абдулкарим, *аль-Мадхал ли Дирасати аш-Шарияти аль-Исламия*, Бейрут: Рисала, 2010.
- Калъажий-Кунайбий, 365-б; Fahrettin Atar, "Kazâ", *DİA*, c. 25, s. 114-117.
- Сулайман б. Абдиллах Кыркагажий, *Шарху аль-Хатима фи аль-Каваиди аль-Фикхиййа*, Стамбул: Дару Ясин, 2014.
- Шаъбан, Закиюддин, *Усулу аль-Фикх аль-Исламий*, аль-Мактаба аль-Ханафия.